

Р. Д. ЛЯШЕНКО

Руслана Дмитрівна Ляшенко, кандидат юридичних наук, доцент Житомирського національного агроєкологічного університету

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВЛАСТИВОСТІ ПРЕЮДИЦІЇ ЯК ЗАСОБУ СУДОВОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Процес побудови соціальної, демократичної та правової держави вимагає створення належного наукового підґрунтя для удосконалення вітчизняного законодавства та юридичної практики. Проблематика судової аргументації є однією із ключових для юридичної науки та практики. Актуальність даного дослідження обумовлена насамперед теоретичною та практичною значущістю проблеми преюдиції як засобу судової аргументації. Преюдиція забезпечує стабільність і авторитет актів правосуддя. Питання про застосування преюдиції у кримінальному та цивільному судочинстві є достатньо широко дослідженим. Зокрема, до даного питання звертались: О. І. Бережний, Г. Г. Горелікова, О. В. Левченко, В. В. Масюк, Т. В. Руда, А. Савчак, М. О. Тузов, І. В. Чащина, Д. В. Шилін та ін. У їх працях було висвітлено різні аспекти цієї проблематики, а саме: поняття, правова природа преюдиції, межі її дії, взаємозв'язок з принципами цивільного та кримінального судочинства, інститутом предмета доказування, зарубіжний досвід застосування преюдиції тощо.

Зазначимо, що питання про преюдицію як засіб судової аргументації є недостатньо дослідженим у правовій науці. Тому метою даної статті є дослідження властивостей преюдиції як засобу судової аргументації та її значення у процесі розгляду справ.

Термін «преюдиція» має латинське походження і походить від слова *praejudicium*, що означає «вирішення питання наперед; заздалегідь прийняте рішення; обставини, що дозволяють робити висновки про наслідки». Преюдиція виникла у римському праві. Римські юристи подавали преюдиціальні позови (*actiones prejudiciales*) для того, щоб винесене судом рішення у даній справі набувало обов'язкової юридичної сили при розгляді судом у майбутньому іншої справи (наприклад, виникав спір про володіння річчю, результат якого потім враховувався при вирішенні суперечки щодо права власності на цю ж річ)¹.

Як зазначає Г. Г. Горелікова, у вітчизняному дореволюційному судочинстві термін «преюдиція» був запозичений з французького процесуального права і використовувався у значенні передсудимість², що означало визначення у законах певних питань, які суд не мав права розглядати.

У радянському праві інститут преюдиції одержав дещо інше розуміння, ніж у дореволюційні часи. Преюдицією стали називати: а) використання висновків іншого суду, постановлених в іншому процесі при прийнятті рішення судом; б) залежність вирішення деяких матеріально-правових питань кримінальної справи від попереднього рішення судового чи адміністративного органу³.

Зауважимо, що сучасна юридична наука не оперує єдиним, універсальним поняттям «преюдиція». У науковій та навчально-методичній юридичній літературі термін «преюдиція» має різні змістові значення: 1) як правозастосовний акт; 2) як факт, що встановлений судом; 3) як висновок, зроблений одним судом, що є обов'язковим для іншого суду; 4) як інтелектуально-вольова діяльність з доказування; 5) як властивість окремих правових явищ; 6) як прийом юридичної техніки.

На нашу думку, якщо розглядати преюдицію як засіб судової аргументації, то її слід визначати як правило, що звільняє від доказування обставин, які були встановлені рішенням іншого суду, що набрало законної сили, визнаються обов'язковими і не потребують повторної перевірки. Так, якщо судом були встановлені певні обставини, зафіксовані у судовому рішенні, то вони визнаються преюдиціальними, тобто такими, що не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Наприклад, факти, встановлені судом при розгляді кримінальної справи, що покладені в основу судового рішення, можуть бути використані при розгляді цивільної справи, і суд зобов'язаний їх розглядати як уже встановлені, оскільки рішення суду після набрання законної сили є обов'язковим.

Як зазначав М. О. Тузов, преюдиція заздалегідь забезпечує суб'єктів правовідносин вже готовими аргументами у вигляді встановлених обставин, доказів і висновків із розглянутих справа. Це забезпечує оптимізацію судового процесу, у тому числі економію сил і часу суду у розгляді та вирішенні справ⁴.

Досить поширеним у судовій практиці й цікавим для даного дослідження є випадок, коли до суду звертається багато позивачів по одному і тому ж предмету спору і до одного відповідача. Як правило, це позови «обдурених» вкладників до страхових та будівельних компаній. Часто в предмет доказування входить питання тлумачення укладеного між ними договору. Оскільки текст договору між компанією і вкладником типовий, то при виникненні наступного спору з іншим позивачем суд знову не буде тлумачити ті ж самі умови договору, оскільки це вже мало місце у минулому, а вимоги позивачів однакові. Тому у разі подання подальших позовів з цього предмета спору проти даного відповідача застосування преюдиції як важливого засобу судової аргументації дає змогу задовольнити вимоги позивачів.

До властивостей преюдиції як засобу судової аргументації слід віднести наявність належного мотивування, яке повинно відрізнятися ясністю, чіткістю, переконливістю викладення у мотивувальній і резолютивній частині судових актів обставин справи. Встановлена у рішенні суду преюдиція має змістовно співвідноситися з розглянутими згодом іншим судом обставинами справи, якщо сторонами цієї справи є ті ж самі особи. Крім того, преюдиція є обов'язковою для суб'єктів застосування права, вона не може бути спростована, якщо рішення суду набрало законної сили.

Проте питання про обов'язковість застосування преюдиції у судовій практиці є дискусійним у юридичній науці. Обставини, встановлені й оцінені одним суддею, можуть бути інакше витлумачені іншим суддею в іншій справі чи в іншому виді судочинства⁵. Як зазначає О. І. Бережний, це можливо в таких випадках: по-перше, коли при провадженні у кримінальній справі стосовно осіб, що брали участь у розгляді цивільної справи, суд ставить під сумнів правильність висновків про подію чи дію у цивільній справі; по-друге, колізія можлива у випадках, коли при провадженні у кримінальній справі щодо особи, яка має судимість, у суду з'являються сумніви в правильності правових висновків, зроблених у раніше винесеному судовому рішенні; по-третє, у випадку, коли у суду, що розглядає питання про скасування винесеного вироку за нововиявленими обставинами, з'являються сумніви в законності чи обґрунтованості вироку, що встановив ці обставини⁶. На думку В. П. Бож'єва, можливі протиріччя, що виникають на практиці, між преюдиціальним значенням встановлених обставин у одній справі і внутрішнім переконанням судді, що розглядає іншу справу, повинні вирішуватися на користь внутрішнього переконання останнього. Якщо обставини, встановлені у вироку, що набрав чинності, викликають сумніви у суду, який розглядає кримінальну справу, він має право зробити з них інші висновки, одержані в результаті оцінки сукупності зібраних і перевічених ним доказів. Рішення суду, що набрало чинності, у цивільній справі має бути обов'язковим для суду у кримінальній справі в частині, що стосується встановлення обставин, якщо вони не викликають сумнівів у суду. Таке рішення не може спонукати суд до висновків про винність або невинуватість підсудного⁷. Іншою є позиція О. В. Левченко, яка стверджує: якщо правовідносини вже були предметом дослідження у будь-якій іншій справі і фіксуються у рішенні (вироку), яке набрало законної сили, то воно є обов'язковим для суду, що розглядає іншу справу, пов'язану з попередньою⁸.

Таким чином, неоднозначність вирішення питання на користь реалізації преюдиції або внутрішнього переконання судді негативно впливає на ефективність застосування преюдиції.

Преюдиціально встановлені факти є обставинами, які були встановлені на основі доказів у іншій, попередньо розглянутій справі. Всі ці докази вже пройшли процесуальний порядок доведення: збір, перевірку та оцінку. Висновки, зроблені на підставі цих доказів, лягли в основу судового рішення, що набрало законної сили. Як справедливо зауважив В. В. Масюк, факти преюдиціального характеру не повинні ставитися під сумнів, оскільки у протилежному випадку нівелюється авторитет актів судової влади⁹. На наш погляд, протиріччя між преюдиціальними фактами і внутрішнім переконанням судді, що виникають у судовій практиці, повинні вирішуватися на користь преюдиції.

Крім того, слід звернути увагу, що діяльність судді базується не лише на свободі його розсуду, а насамперед на вимогах закону, що встановлює чіткі процедури розгляду справ у суді, та прийняття законних і обґрунтованих рішень. Так, відповідно до ч. 3 та 4 ст. 61 Цивільного процесуального кодексу України¹⁰ (далі – ЦПКУ), обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Вирок у кримінальній справі, що набрав законної сили, або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок або постанову суду, з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою.

За загальним правилом, обставини, встановлені судовим рішенням, яке набрало законної сили, не доказують при розгляді іншої справи лише за умови, що в ній беруть участь ті ж самі особи. Проте законодавець у ч. 3 ст. 61 ЦПКУ передбачає можливість застосування преюдиції, навіть якщо у іншій справі бере участь хоча б одна особа, щодо якої було ухвалено попереднє рішення. Це положення значно ускладнює процес прийняття законного й обґрунтованого рішення і створює умови для недобросовісного використання преюдиції.

У п. 2 ч. 2 ст. 122, п. 2 ст. 205 ЦПКУ зазначено, що наявність судового рішення, яке набрало законної сили у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, є підставою для відмови у відкритті провадження, а якщо провадження було відкрито, то його необхідно закрити. Тобто, якщо справу суд уже вирішив, вдруге заявляти тотожний позов не можна. Це правило впливає з конституційного принципу обов'язковості судового рішення (ст. 129 Конституції України, ст. 14 ЦПКУ), згідно з яким після набрання рішенням суду законної сили сторонами і треті особи із самостійними вимогами, а також їх правонаступники не можуть знову заявляти в суді ту саму позовну вимогу з тих самих підстав, а також оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини¹¹.

Законодавчі вимоги щодо застосування преюдиції у господарському процесі містяться у ч. 2, 3, 4 ст. 35 Господарського процесуального кодексу України¹², причому термін «преюдиція» у цих нормах відсутній. Встановлюючи обов'язок для господарського суду застосовувати преюдицію, законодавець наголошує, що факти, встановлені попереднім рішенням господарського суду, та рішення судів з цивільної чи кримінальної

справи є обов'язковими для господарського суду. Недоліком даної статті є відсутність вказівки щодо кола суб'єктів, які беруть участь у справі.

У ст. 90 нового Кримінального процесуального кодексу України¹³ встановлено, що рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини та основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів. Як бачимо, в цій нормі законодавець під преюдицією розуміє не певні факти, що встановлені у рішенні суду, а саме рішення суду, яке є обов'язковим, якщо набрало законної сили. Причому йдеться вже не лише про рішення національних судів, а й про рішення міжнародних судових установ.

Слід зауважити, що законодавчі положення стосовно застосування преюдиції містяться не лише у нормах процесуального права, а й матеріального. Так, ч. 1 ст. 30 Кодексу України про адміністративні правопорушення¹⁴ однією із умов позбавлення громадянина спеціального права (полювання, керування транспортними засобами) передбачено повторне або систематичне порушення порядку користування цим правом. Таким чином, для застосування суддею цієї норми потрібно довести факт, який свідчить про те, що громадянин раніше порушував порядок користування наданим йому спеціальним правом. Неодноразове притягнення особи до адміністративної відповідальності за одне і те ж саме правопорушення вважається системним. Відповідно, раніше прийняті судові рішення є преюдиціальними, оскільки підтверджують факт системності вчинення правопорушення і не підлягають повторному доказуванню.

Враховуючи викладене, зазначимо, що застосування преюдиції на практиці передбачає: забезпечення загальнообов'язковості рішень правозастосовних органів; збереження соціальної цінності актів застосування права; дотримання авторитету органів судової влади та їх рішень; прискорення процесу доказування у юридичних справах; усунення можливості винесення суперечливих правозастосовних рішень.

Таким чином, призначення преюдиції як засобу судової аргументації полягає у встановленні порядку прийняття процесуальних рішень. Преюдиція є вагомим аргументом для судді, оскільки обов'язок її застосування витікає із норм права. Загальні вимоги використання преюдиції містяться у нормах матеріального та процесуального права. До основних властивостей преюдиції як засобу судової аргументації слід віднести: обов'язковість її застосування; достовірність раніше доведених фактів, які не потребують повторної перевірки; зв'язок обставин справи, що розглядається, із судовим рішенням, що набрало законної сили. Преюдиція не дозволяє вдруге заявляти ті ж позовні вимоги, щодо яких суд уже виносив рішення. Цим самим преюдиція забезпечує оптимізацію судового процесу, у тому числі економію сил і часу суду у розгляді й вирішенні справ та авторитет актів судової влади.

¹ *Иоффе О. С., Мусин В. А.* Основы римского гражданского права. – Ленинград: Из-во Ленинградского ун-та. – 1975. – 156 с. – С. 23.

² *Гореликова А. Г.* Преюдиция в уголовном процессе Российской Федерации: автореферат дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / А. Г. Гореликова. – М., 2010. – 29 с. – С. 13.

³ *Бережний О. І.* Преюдиції у кримінальному процесі: поняття, сутність / О. І. Бережний // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4. – С. 183–191. – С. 184.

⁴ *Тузов Н. А.* Мотивирование и преюдиция судебных актов: монография. – М.: РАП. – 152 с. – С. 93.

⁵ *Чащина И. В.* Преюдиция в уголовном процессе России и зарубежных стран (сравнительно-правовое исследование). Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Чащина И. В. – М., 2011. – 29 с. – С. 19.

⁶ *Бережний О. І.* Преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 20 с. – С. 9–10.

⁷ Уголовный процесс: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Под ред. В. П. Божьева. 3-е изд., испр. и доп. – М.: Спарк, 2002. – 704 с. – С. 185–186.

⁸ *Левченко О. В.* Преюдиция в уголовно-процессуальном праве / О. В. Левченко // Вестник Оренбургского государственного университета. – Оренбург: Изд-во Оренбург. ун-та. – 2010. – № 3. – С. 84–88. – С. 85.

⁹ *Масюк В. В.* Розсуд суду щодо оцінки преюдиціальних обставин / В. В. Масюк // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – Х., 2009. – Вип. 46. – С. 212–218. – С. 217.

¹⁰ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // [Електронний ресурс]. Ї Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

¹¹ *Руда Т. В.* Підстави звільнення від доказування у цивільному судочинстві України і США: порівняльно-правовий аспект / Т. В. Руда // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 11 (135). – С. 41–48. – С. 45.

¹² Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

¹³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651a-17>.

¹⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

Резюме

У даній статті досліджується категорія преюдиція як засіб судової аргументації. Проаналізовано зв'язок між преюдицією та внутрішнім суддівським переконанням. З'ясовано властивості преюдиції та її значення у процесі здійснення судочинства.

Ключові слова: преюдиція, судова аргументація, судочинство, законодавство.

Резюме

В данной статье исследуется категория преюдиция как средство судебной аргументации. Проанализирована связь между преюдицией и внутренним судебским убеждением. Выявлены свойства преюдиции и ее значение в процессе осуществления судопроизводства.

Ключевые слова: преюдиция, судебная аргументация, судопроизводство, законодательство.

Summary

In this article a category prejudice as means of judicial argumentation is investigated. Communication between a prejudice and judicial discretion is analysed. Properties of prejudice and her value are found out in the process of realization of legal procedure.

Key words: prejudice, judicial argumentation, legal procedure, legislation.

Отримано 12.09.2012

Б. В. МАЛИШЕВ

Борис Володимирович Малишев, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ ЯК ОЗНАКИ ПРАВА

Проблематика праворозуміння завжди перебувала в центрі уваги як вчених, так і юристів-практиків. У наш час вона також залишається надзвичайно актуальною. Вплив праворозуміння відчувається на всіх рівнях правосвідомості, відтак воно має значення не лише для правової ідеології, а й для повсякденного процесу реалізації права.

Починаючи з XIX століття практично всі дискусії з приводу сутнісних ознак права та його дефініції містили в якості одного із основних напрямків критику юридичного позитивізму. При цьому об'єктом для негативних оцінок з боку представників інших типів праворозуміння було позитивістське уявлення про державний примус як істотну ознаку права. Слід визнати, що позитивістське бачення права не стояло на місці, а постійно удосконалювалося. Поворотним моментом у цьому процесі стало ухвалення ООН Загальної декларації прав людини 1948 року, яка вперше на глобальному рівні закріпила юридичний статус невід'ємних прав людини. Тим самим було створено базу для розвитку концепції «м'якого позитивізму», яка передбачає обмеження правотворчої та інших функцій держави правами людини та акцентуванням уваги на ціннісно-етичних стандартах змістовних характеристик права.

Метою цієї статті є обґрунтування бачення державного примусу як ознаки права в рамках «м'якого позитивізму», а також критичний огляд деяких сучасних концепцій праворозуміння, які заперечують визначну роль державного примусу для розуміння сутності права.

Проблематика державного примусу як ознаки права розглядалася в працях багатьох сучасних вчених, зокрема, М. Байтіна, М. Козюбри, О. Лейста, С. Максимова, Г. Мальцева, М. Матузова, П. Рабіновича тощо. Проте до цього часу відсутні спеціальні роботи, присвячені критичному аналізу тези про заперечення ролі державного примусу у розумінні права.

Насамперед потрібно зауважити, що розгляд зовнішньої примусовості права в якості його сутнісної риси має прихильників не лише серед позитивістів, а й серед представників інших напрямків праворозуміння (П. Юркевич, В. Соловійов, О. Ященко¹).

Для більш чіткого обґрунтування визначальної ролі врахування елементів державного примусу у пізнанні права, доречним є показати деякі слабкі місця основних положень сучасних концепцій, що заперечують державний примус в якості сутнісної ознаки права. У рамках цієї статті основними об'єктами такого критичного аналізу будуть теорія природно-позитивного права В. Шафірова та комунікативна концепція права А. Полякова.

Для В. Шафірова природно-позитивне право є втілена у закон (або інші офіційні джерела) воля більшості людей, яка проголошує свободу (права і свободи) людини і громадянина як найвищу цінність. Теорія природно-позитивного права вимагає відмови від всезагального положення: «Право забезпечується державним примусом»².

Як бачимо, підхід до праворозуміння, що розвивається вченим, має деякі ознаки «м'якого позитивізму», але при цьому автором заперечується важливість державного примусу для правового регулювання. В. Шафіров обґрунтовує неістотність державного примусу для права за допомогою тези про те, що уповно-